

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Кафедра прикладної соціології та соціальних комунікацій
Соціологічний факультет

**Комплекс навчально-методичного забезпечення
з навчальної дисципліни «Соціологія»**

рівень вищої освіти _____ перший (бакалаврський) _____
галузь знань _____ 06 Журналістика _____
(шифр і назва)
спеціальність _____ 061 Журналістика _____
(шифр і назва)
освітня програма Медіакомунікації та зв'язки з громадськістю _____
(шифр і назва)
спеціалізація _____ - _____

2022/2023 навчальний рік

Конспект лекції

Тема 1. Соціологія як наука: предмет, об'єкт, структура, рівні та функції

Поняття соціології, її об'єкт та предмет

Термін «соціологія» походить від латинського *societas* (суспільство) та грецького *logos* (слово, вчення). Це наука про суспільство та закономірності, що проявляються в суспільних явищах. Виокремленню її в самостійну науку сприяли глибокі соціальні зміни, пов'язані з переходом від традиційного до індустріального суспільства.

В науковий обіг поняття «соціологія» в першій третині XIX ст. ввів французький вчений О. Конт (1798-1857), родоначальник **позитивізму** (напряму в соціології, який характеризується вимогою того, щоб наука мала справу лише з об'єктами, які піддаються спостереженню). У праці «Курс позитивної філософії» (1838) він обґрунтував необхідність наукового підходу до вивчення суспільства і позначив поняттям «соціологія» універсальну науку, яка вивчає суспільство «позитивно», тобто спираючись на достовірні факти. Отже, соціологія ототожнювалася з суспільствознавством, об'єктом якого є суспільство як цілісне системне утворення, а предметом закони його функціонування (суспільна статика) та розвитку (динаміка). Ця точка зору панувала до кінця XIX ст.

Подальший розвиток соціології пішов шляхом емансипації її від філософії та більш точного виокремлення об'єкта і предмета, а також поступової інституалізації як дослідницької та навчальної дисципліни, **об'єктом пізнання якої є соціальна реальність, що створюється у процесі соціальних взаємодій суб'єктів і є результатом їх свідомості та життєдіяльності**. Вона може фіксуватися у поведінці людей, в характері їх ціннісних орієнтацій, у формах організації життя і в рольовій поведінці. Фактичність соціальної реальності мислилася як продукт не лише дій і взаємодій індивідів і груп, а й розуміючої, інтерпретативної здатності індивідів, які вносять сенс у свої дії. Це означало, що соціальна реальність створюється під впливом не лише причинних, а й цільових (значущих, ціннісних) факторів. Вона виявляє себе на кількох рівнях – подій та фактів, що можуть спостерігатися, та приписаних їм внутрішніх сенсів і значень, які не спостерігаються, а інтерпретуються. Таке уявлення, по-перше, дало змогу чіткіше визначити об'єкт і предмет соціології, по-друге, актуалізувало потребу у застосуванні методів і методик, спроможних забезпечити знання об'єктивних і суб'єктивних сторін соціальної реальності, що зумовило розробку різних пізнавальних технологій: **позитивістської** (ґрунтується на досвіді, спостереженні, експерименті); **діалектико-матеріалістичної** (розглядає суспільство як об'єктивну реальність, що саморозвивається); **функціоналістичної** (розглядає суспільство як організм, він складається з взаємозалежних елементів, що виконують певні функції, які спрямовані на задоволення суспільних потреб та забезпечують цілісність і сталість суспільства); **феноменологічної** (розглядає суспільство як явище, що створене та відтворюється у духовній взаємодії індивідів); **структуралістичної** (особливого способу соціального мислення, який розглядає об'єкти пізнання як сукупність взаємозалежних частин-елементів). По-третє, сприяло формуванню сталих образів соціології як науки позитивістської й анти позитивістської, теоретичної й емпіричної, фундаментальної й прикладної та пов'язаних з ними типів науковості.

Першим, хто дав «вузьке» трактування соціології як науки, був **Е. Дюркгейм** (1858-1917). Саме з ним пов'язаний перехід соціології від науки, тотожної суспільствознавству, до науки, що зосереджена на вивченні соціальних явищ, процесів та відносин, тобто самостійної науки, яка межує з іншими науками про суспільство. Соціальне пізнання має спиратися на соціальні факти, сукупність яких утворює суспільство і які становлять предмет соціології.

Розвиток соціології йшов двома шляхами – за рахунок внутрішніх резервів та запозичення з інших наук пізнавальних засобів (методів, методик, понять) з подальшою адаптацією до дослідницьких інтересів соціології. Особливо багато запозичила соціологія з біології, філософії, психології, статистики, математики.

Історичний розвиток соціології пройшов кілька етапів: протосоціологічний (до XIX ст.); класичної соціології (XIX ст.); сучасної соціології. Виникнувши, соціологія розвивалась швидкими темпами, спочатку у вигляді національних шкіл, а потім – інтегруючись в єдиний загальноприйнятий комплекс знань, течій, парадигм. Сучасна соціологія є складною системою ідей, гіпотез, концепцій, теорій, методів дослідження й способів інтерпретації соціальних явищ. Основними її рисами є: *інтернаціоналізація* (зростання кількості праць з соціології у всіх цивілізованих державах світу); *академізація* (перетворення соціології в академічну науку, яка посідає чільне місце в університетських програмах); *експертизація* (широке залучення соціологів як експертів до діяльності державних, громадських організацій, до праці в галузі соціальної роботи); *фактографізація* (зростання її об'єктивності, точності й індуктивності, вдосконалення кількісних та якісних методів досліджень, поліпшення техніки їх проведення); *диференціація* (зростання її спеціалізацій, виникнення нових галузей всередині соціологічної науки).

Сучасна соціологія поділяється на низку пануючих парадигм і відповідних шкіл та напрямів. Структурні парадигми – **структурний функціоналізм** (розглядає суспільство як цілісний організм, що складається з частин, елементів, які виконують певні функції) та **соціологія конфлікту** – розглядають організацію, функціонування й розвиток суспільства як єдиного цілого на макрорівні. Інтерпретативні парадигми – **символічний інтеракціонізм** (зводить соціально-психологічні процеси і явища до впливу людей одне на одного) та **феноменологія** (розглядає суспільство як явище, створене і, що відтворюється в духовній взаємодії індивідів) – акцентують увагу на дослідженні й тлумаченні людської поведінки на мікрорівні. **Емпірична соціологія** займається розв'язанням практичних завдань керування суспільними процесами, розробкою засобів соціального контролю та соціальної інженерії на рівні конкретно-соціологічних досліджень. Наразі переважає позиція **активістської соціології**, яка в трактуванні її предмета на перше місце висуває активний фактор у соціальних відносинах – суб'єкт дії, дійову особу.

Отже, соціологія – поліцентрична, поліпарадигмальна, з багатьма пізнавальними технологіями наука, що вивчає форми, закони та закономірності конструювання, функціонування та розвитку соціальної реальності через взаємодію індивідів та їх груп і спільнот.

З цього випливає, по-перше, що соціологія водночас є наукою теоретичною та емпіричною. Теорія спирається на систематизовані спостереження соціальної дійсності, яка піддається квантифікації, тобто кількісному виразу якісних ознак, виміру, точним методам аналізу. По-друге, соціологія – наука про сучасне, тобто суспільство в його актуальному стані, а це означає, що предмет науки пов'язаний не просто з соціумом, взятим поза часом і простором, а з конкретно-історичним соціальним організмом. По-третє, соціологія вивчає суспільство як цілісну соціальну систему. По-четверте, остання частина визначення звертає увагу від суспільства до людини, вказуючи, що реальна діяльність, живе спілкування, свідомість і поведінка відображають всю багатоманітність життя людини як суспільної істоти.

З'ясовуючи науковий статус соціології, необхідно чітко визначити її об'єкт, предмет та методи. Орієнтиром вибору об'єкта та предмета соціології є проблемна ситуація у суспільстві, тобто ускладнення у розв'язанні соціального протиріччя. Саме проблемна ситуація «створює» предмет, а локалізація її у явищах соціальної реальності є підставою для виділення об'єкта.

Вихідним для розуміння особливостей об'єкта соціологічного пізнання і визначення предмета соціологічної науки є поняття соціального. Соціальне явище або процес виникає тоді, коли поведінка навіть одного індивіда підпадає під вплив іншого або групи (спільноти) незалежно від того, чи присутні фізично індивід або спільнота. Поняття **соціального** можна визначити як *сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами чи спільнотами у процесі спільної діяльності в конкретних умовах, яка виявляється в їх стосунках, ставленні до свого місця в суспільстві, явищ і процесів суспільного життя.*

Можна виділити такі основні риси, що характеризують специфіку соціального:

- загальна якість, притаманна різним групам індивідів;
- характер і зміст відносин між індивідами та групами залежно від їх місця у суспільних структурах, ролі, яку вони виконують в них;
- ставлення індивідів та груп один до іншого та оцінка свого становища в суспільстві, явищ і процесів суспільного життя.

Об'єктом соціологічного пізнання є:

- суспільство як цілісна соціальна реальність;
- емпірично надана реальність, що відбиває той чи інший бік соціального життя;
- цілісний розвиток та функціонування суспільства;
- об'єктивні соціальні явища суспільства, а саме: соціальні зв'язки, відносини і процеси, соціальні інститути та організації, соціальні спільноти та групи, соціальні суб'єкти тощо.

Соціологічний підхід до вивчення об'єкта відзначається комплексністю, універсальністю, в межах якого допускаються різні способи його розгляду: діяльнісний, структурно-функціональний, інституціональний, ціннісний, феноменологічний тощо.

Суспільство як об'єкт пізнання характеризується нескінченною різноманітністю явищ та процесів. Тому воно є об'єктом вивчення й інших суспільних та гуманітарних наук. Однак кожна з них вивчає свою особливу сторону або сферу соціальної реальності, специфічні лише для неї закони й закономірності об'єктивної реальності, особливі форми прояву і механізми дії цих законів та закономірностей. Для соціології такою формою є соціальне життя суспільства. Це область спільного буття людей, відмінного від економічного, політичного, духовного. В центрі соціального життя – взаємодія людей.

На відміну від інших суспільних наук, соціологія вивчає не окремі соціальні сфери, а суспільство як цілісну систему, соціальні явища і процеси, кожний прояв людської діяльності в контексті всього соціального організму.

Предмет соціології – це відтворення соціальної реальності на абстрактному рівні шляхом виявлення значущих з практичної точки зору закономірних зв'язків і відносин. Це найбільш значущі властивості, сторони, характеристики, особливості об'єкта, які підлягають безпосередньому вивченню або пізнання яких особливо важливе для вирішення певної проблеми (теоретичної або практичної).

Оскільки соціальна реальність постійно змінюється, то предмет соціології також не може бути стабільним. Його розвиток залежить від двох вирішальних факторів: прогресу самого наукового знання і мінливих потреб суспільства, соціального запиту. Отже, предмет соціології має історичний характер і може змінюватися згідно з завданнями, які вирішують наука, суспільство в цілому. Саме потреби практики висувають на кожному етапі життя суспільства нові вимоги до предметної сфери соціології. Якщо з другої половини XIX ст. предметне поле соціології обмежувалось вивченням суспільства у національних кордонах, то наприкінці XX ст. у світі дедалі більшої сили набирають

взаємопов'язані процеси переходу до нового типу суспільства – постіндустріального, а також глобальних трансформацій. Глобалізація й спричинила розширення предметного поля соціології від одного суспільства до людства загалом, до світової мегаспільноти, яка формується.

Існують два підходи до трактування предмета соціології: макросоціологічний та мікросоціологічний. Суть першого полягає у трактуванні предмета соціології як науки про цілісність і системність суспільства та у вирішенні таких головних аспектів предметної галузі, як соціальна структура, культура, соціальні інститути всезагального характеру, глобальні соціальні процеси і зміни. Мікросоціологічний підхід акцентує увагу на сфері людської поведінки та свідомості, ставить у центр уваги людину в її повсякденному житті, в усьому багатстві її зв'язків та взаємодій з іншими людьми. Тут на першому плані – поняття соціальної поведінки індивіда, її механізми включно з міжособистісною взаємодією, мотивацією, стимулами. Отже, відмінність між цими підходами полягає в тому, що головними постатями в них є або суспільство загалом, або людина. Поєднати ці підходи й уникнути крайнощів кожного дозволяє поняття **«соціальна спільнота»** як основна категорія та ядро предмета соціології. Це поняття враховує й всезагальні форми соціальної організації, й індивідуальну складову соціального – людину-особистість.

Будь-які структури соціальних зв'язків та відносин, що обумовлюють соціальне явище, підкоряються діям певних законів, закономірностей або тенденцій. Отже, основним предметом соціології є загальні та специфічні закони та закономірності розвитку і функціонування історично визначених соціальних систем (на рівні суспільства загалом), механізми дії та форми прояву цих законів та закономірностей в діяльності особистостей, соціальних груп, класів, народів. **Соціальний закон** – це об'єктивні, істотні, необхідні, стійкі та такі, що повторюються, причинні зв'язки між соціальними явищами та процесами як в окремих соціальних системах та підсистемах, так і в суспільстві в цілому, що виникають внаслідок масової діяльності людей. В житті соціальні закони визначають відносини між індивідами та спільнотами та регулюють поведінку людей та їх груп. До соціальних законів належать закони соціальної диференціації й інтеграції, соціальної мобільності, інтернаціоналізації громадського життя, соціалізації індивіда, закон урбанізації суспільства.

Закони суспільного розвитку, як і закони природи, мають об'єктивний характер. Але, на відміну від законів природи, що діють і без втручання людини, соціальні закони виникають, виявляються і реалізуються лише через діяльність конкретних людей за певних умов. Об'єктивність соціального закону – це сукупність дій мільйонів людей.

У суспільстві діють соціальні закони різних типів та структурних рівнів. Це – закони загальні (загальносоціологічні), особливі та індивідуальні, головні й неголовні, причинні й функціональні, динамічні й статичні (закони зміни, розвитку та закони функціонування, рівноваги), закони-тенденції й гігантські закономірності (групи, комплекси «споріднених» законів, пов'язаних єдиною детермінантою).

*Соціологія як самостійна галузь наукового знання має свій понятійно-категоріальний апарат. **Поняття** – це форма мислення, що відображає загальні зв'язки, сутнісні ознаки явищ, поданих у їхніх визначеннях. **Категорії** – загальні форми мислення, які відображають найсуттєвіші закономірні зв'язки та відносини. Соціологічні категорії є основними й найбільш загальними поняттями соціології, що відображають об'єктивну соціальну дійсність в узагальненому вигляді, в її становленні та розвитку.*

Поняття і категорії соціології є результатом пізнання суспільного життя і відображають найсуттєвіші зв'язки і відносини, які властиві соціальним явищам і процесам. Отже, в системі понять і категорій набуває концентрованого виразу зміст об'єкта і предмета соціології.

Усі соціологічні категорії умовно поділяють на два типи: методологічні та процедурні. Серед методологічних виокремлюються п'ять груп:

- категорії, що розкривають сутність соціальних зв'язків: соціальна система, соціальний інститут, соціальна організація, соціальні дії, соціальні відносини, соціальна сфера, соціальна залежність, соціальний зв'язок, соціальний факт;
- категорії, що розкривають зміст соціальних спільнот: суспільство, соціальна спільнота, соціальний клас, соціальна верства, соціальна група, особистість;
- категорії, що розкривають сутність соціальних процесів: соціальний процес, соціалізація, соціальна адаптація, соціальна мобільність, соціальна інтеграція, соціальний конфлікт, соціальна дезорганізація;
- категорії, що розкривають сутність соціального розвитку: соціальний прогрес, соціальна дія, соціальний рух, соціальна діяльність, соціальний розвиток, соціальна інновація;
- категорії, що розкривають характер використання соціологічних знань у громадському житті: соціальне проектування, соціальне прогнозування, соціальне планування, соціальна технологія.

Процедурні категорії відображають специфіку й особливості збирання, аналізу та обробки соціологічної інформації і діють, як правило, при організації та проведенні соціологічних досліджень.

До предметних зацікавлень сучасної соціології належать: людина як творець соціальних відносин і суб'єкт соціальних відносин, соціальні спільноти, соціальні взаємодії і відносини, соціальні процеси, соціальні інститути і організації, соціальні рухи, культурні явища, суспільство як сукупність усіх засобів взаємодії.

Компонентом предмету соціології є також: по-перше, реальна свідомість. По-друге, реальна, фактична поведінка (діяльність) людей у всіх багаточисельних формах і проявах, яка, базуючись на своїй висхідній передумові – реальній свідомості – має специфічні форми прояву: факт діяльності, результат діяльності, мотив і стимул діяльності. По-третє, матеріально-речова сфера, ті макро, мезо і мікро умови, в яких функціонує реальна свідомість і поведінка людей, а першоосновою предмета соціології – статуси і ролі, з яких створюється тканина соціальних відносин, соціальної структури і соціальної взаємодії, які характеризують суспільство в його статичі й динаміці.

У світовій соціології для пояснення різних фактів, що визначають предметну сферу соціології, використовують соціокультурний, цивілізаційний, формаційний підходи, які в сукупності відображають ряд найбільш загальних закономірностей суспільного розвитку.

Положення загальної соціологічної теорії щодо окремих механізмів соціальної взаємодії уточнюють **спеціальні соціологічні теорії (теорії середнього рівня)**. Вони мають вузький пізнавальний ракурс і торкаються окремих сфер суспільного життя, соціальних груп і інститутів, поєднують в собі теоретичний і емпіричний рівні дослідження, займаючи проміжне становище між фундаментальними теоріями та емпіричними узагальненнями первинної соціологічної інформації.

Існують три види спеціальних теорій:

- теорії, що вивчають закони розвитку і відтворення окремих соціальних спільнот. До них відносять соціологію міста, села, етносоціологію, соціологію молоді, соціологію сім'ї;
- галузеві теорії, що розкривають закономірності і механізми життєдіяльності соціальних спільнот в окремих сферах суспільного життя.

Це – соціологія політики, соціологія праці, соціологія управління, соціологія освіти, економічна соціологія тощо;

- теорії, що аналізують окремі елементи соціального механізму. До них відносять теорію соціального контролю, теорію соціальних комунікацій, соціологію конфлікту, соціологію девіантної поведінки тощо.

Третій рівень соціологічного знання представлений конкретними соціологічними дослідженнями, які проводяться з метою одержання об'єктивних даних стосовно різних сторін соціальної дійсності.

Всі рівні знаходяться в тісній взаємодії, взаємодоповнюють один іншого, утворюючи єдину систему соціологічного знання.

У сучасній соціології виділяють також макро-, мікро- та мезосоціологію. **Макросоціологія** орієнтується на дослідження великих соціальних спільнот, на вивчення глобальних соціальних процесів. Таким чином, вона спрямована на вивчення законів і закономірностей суспільного життя людства в цілому, у сукупності його основних підсистем. **Макросоціологія** виходить з того, що, лише аналізуючи суспільство як цілісність, можна зрозуміти особистість.

Мікросоціологія досліджує соціальні процеси, явища і тенденції, що відбуваються у відносно невеликих соціальних системах. Вона орієнтується на емпіричний опис явищ і подій, що проявляються головним чином у формі безпосередніх соціальних контактів. Це обумовлює її спрямованість переважно на соціально-психологічні методи дослідження.

Мезосоціологія – складова соціології, яка досліджує соціальні спільноти і групи, громади, соціальні інститути, соціальні рухи, добровільні асоціації тощо – тобто все те, що є посередником між індивідом та суспільством.

Соціологія дає знання теоретичне і емпіричне, знання фундаментальне і прикладне. У зв'язку з цим, в ній виділяють відносно самостійні галузі знання: **теоретичну** соціологію, **фундаментальну** соціологію, **прикладну** соціологію, **емпіричну** соціологію. Емпірична і теоретична соціології різняться за рівнем абстракції одержуваного знання. Теоретичні знання – знання універсальні, емпіричні – фактофіксуючі. Фундаментальні дослідження ставлять за мету розвиток науки та удосконалення наукових уявлень про предмет, прикладні – вирішення конкретної соціологічної проблеми, використання знань для удосконалення соціальних процесів, вирішення практичних проблем життєдіяльності суспільства.

Основні завдання та функції соціології

Взаємодія між структурними елементами соціологічного знання реалізується через сукупність функцій, що відображають розмаїтість зв'язків соціології з суспільством, її суспільне призначення.

Соціологія як самостійна галузь знань реалізує всі властиві суспільній науці функції, які прийнято ділити на дві великі групи: гносеологічні (пізнавальні) і власне соціальні. Гносеологічні функції соціології найповніше проявляються в конкретному пізнанні тих чи інших сторін соціального життя. Соціальні функції розкривають шляхи і способи їх оптимізації. Слід також вказати, оскільки соціологія дає вихідні уявлення про суспільство як цілісну систему, частина її пізнавальних функцій має характер методології. **Функції соціології** – це сукупність ролей, що вона виконує в організації суспільства як соціальної системи, відображаючи інтереси різних соціальних спільнот і груп.

Основними функціями соціології є: теоретико-пізнавальна, описово-інформаційна, світоглядно-ідеологічна, соціального планування, прогностична, критична, виховна та інші.

Теоретико-пізнавальна функція забезпечує поновлення та збагачення соціологічного знання про різні сфери суспільного життя, розкриває перспективи соціального розвитку, розробляє концепції, теорії, ключові поняття й категорії на основі дослідження соціальної реальності.

Описово-інформаційна функція полягає в систематизації, описі, нагромадженні соціологічної інформації, отриманої в результаті проведення соціологічних досліджень, у вигляді аналітичних записок, різних наукових звітів, статей, книг тощо.

Світоглядно-ідеологічна функція проявляється в тому, що вона формує погляди на соціальні явища і процеси, дає їм теоретичну основу для практичних дій, спрямованих на розуміння й узгодження інтересів різних соціальних спільнот і груп.

Функція соціального планування полягає в тому, що результати соціологічних досліджень використовуються для планування розвитку різних сфер суспільного життя.

Прогностична функція реалізується в тому, що соціологія здатна виробляти науково обгрунтовані прогнози щодо тенденцій розвитку соціальних процесів і спільнот.

Критична функція проявляється в тому, що соціологія, надаючи об'єктивне знання, покликана попереджувати соціальну політику про відхилення від соціального ідеалу, сигналізувати про можливі негативні соціальні явища і наслідки.

Виховна функція полягає в тому, що соціологічні знання безпосередньо використовуються системою виховання і впливу на свідомість і поведінку людей з метою формування їх соціальних якостей. Цю функцію соціологія виконує також тому, що забезпечує передачу новим поколінням соціального досвіду попередніх поколінь.

У соціологічній діяльності усі ці функції «працюють» в єдності та пронизують усі напрями та рівні соціологічної науки. Крім того, завдяки специфіці своїх функцій соціологія тісно пов'язана з теорією і практикою соціального управління. Вона також здатна бути могутнім знаряддям перетворення суспільства. Але чи завжди можлива така реалізація? Це залежить від багатьох факторів: від стану самого суспільства, від рівня розвитку соціологічної науки, від методологічної, теоретичної і методичної підготовленості соціологів, їх моральної і громадянської позиції.

Проаналізувавши об'єкт, предмет, методи та функції соціології, можна визначити практичну спрямованість, завдання та цілі соціології як науки. Вона *сприяє* формуванню знань про соціальну реальність та зміни в ній, *пояснює* логіку процесів соціального розвитку, *допомагає* людині визначити своє місце в суспільстві, обрати життєвий шлях і з'ясувати життєві перспективи, сконцентрувати особисті зусилля на вирішенні соціальних суперечностей. Завдання соціології спрямовані на те, щоб отримати вірогідне знання про суспільство, вивчити його і обгрунтувати основні напрями розвитку суспільства. Виявити та науково обгрунтувати механізми переходу від індивідуального до соціального, від соціального менш загального порядку до соціального більшого порядку. Важливим завданням є знаходження шляхів, засобів вирішення глобальних проблем людства, осмислення глибоких інтеграційних процесів у світовій співдружності, нових підходів до вирішення сучасних етнічних процесів.

Принципово нові рішення у сучасній соціології одержує проблема людини, її поведінки та ціннісно-сислової орієнтації у сучасному світі. Практична спрямованість соціології полягає в тому, що вона не обмежується описом та поясненням процесів соціального розвитку, а аналізує та вказує шляхи планомірного, цілеспрямованого впливу на ці процеси, тобто її зверненість до конкретних соціальних проблем, які підлягають вирішенню шляхом соціального планування та соціального управління.

Презентації лекцій до 6 тем навчальної дисципліни «Соціологія» представлені для ознайомлення студентами у Google Classroom.

Плани лекційних та семінарських занять

ТЕМА 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА: ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ

План

1. Місія соціології у сучасному світі.
2. Соціологічна уява як необхідна компетентність для журналістів.
3. Дискусії про предмет соціології, місце і роль теоретичної соціології в її предметному полі.

Контрольні питання

1. Що вивчає соціологія?
2. Що таке предмет соціології? Чому існує різноманітний підхід до розуміння предмета соціології?
3. Які теоретичні концепції розкривають поняття теоретичної соціології?
4. Чим відрізняються між собою мікро- та макросоціологія?
5. Яким чином практично-перетворювальна функція сприяє розвитку суспільства?

Теми доповідей

1. Особливості та переваги макросоціологічного підходу до аналізу суспільства.
2. Особливості та переваги мікросоціологічного підходу до аналізу суспільства.

Методичні поради

Вивчення теми слід розпочати з роздумів над питанням про природу виникнення соціології, адже це результат поєднання цілого ряду інтелектуальних, соціальних та політичних факторів, що пересіклися в певний історичний період і у певній точці світового культурного простору.

Цим періодом стала I половина XIX ст., а цією точкою – Західна Європа. В той час, в тому місці відбулося народження нової науки – соціологія! Виникнення соціології та її становлення як самостійної науки пов'язане з багатьма суспільно-політичними зрушеннями, які спіткали світ Західної Європи в XVIII і XIX ст.: 1) розвиток і утвердження капіталістичного способу ведення господарства та секуляризація суспільства; 2) Велика Французька революція (1789-1794/99), точніше реакція на неї: як не допустити так соціальних потрясінь надалі; 3) Популярність, успішність та активний розвиток природничих наук; 4) Розвиток суспільних наук (історія, економіка, право, соціальна філософія, що розкрило серію проблем на межі цих наук). Це все сформулювало суспільний запит на нову науку! Потрібна була вже не просто галузь знань, а об'єктивна наука, яка б спеціалізувалася на дослідженні суспільних проблем і на накопиченні знань з цих проблем. «Прагматична» функція соціології – «добувати» знання про існуючі в суспільстві проблеми, і «передавати» їх в ті інстанції, які правомочні приймати рішення на основі цих наукових знань. І Огюст Конт у 1838 р. запропонував назву новій науці – соціологія (лат. *socio* – суспільство та гр. *logos* – слово, наука, знання).

Також слід засвоїти, що об'єкт соціології – соціальна реальність у всьому розмаїтті її проявів (при цьому соціологія не має спеціально відведеної сфери соціальних явищ). Однак, соціологія існує більше 170 років і до сьогодні існує полеміка про те, що є предметом цієї науки. Російський соціолог

Володимир Ядов зазначав, що «предмет науки – це питання про те, що і як вивчати, чому і як вчити в даній галузі знань і де межі компетентності фахівця». Досить поширеним наразі є погляд, що предметом соціології виступають загальні принципи відтворювання різних форм соціальних взаємодій, у тому числі суспільства як цілісної системи соціальних взаємодій.

Важливо засвоїти, що соціологічне знання – знання про закономірності функціонування і розвитку суспільства та його підсистем як результат соціальних взаємодій. Категорії соціології – найбільш загальні поняття, які віддзеркалюють суттєві сторони її предмета, розкривають механізм прояву закономірностей, які нею вивчаються. Структура соціологічного знання – це система взаємопов'язаних уявлень, понять, поглядів, теорій соціальних процесів різних рівнів (чи то життєдіяльність окремих людей, соціальних груп чи суспільства в цілому). Особливість структури соціологічного знання: вона є не просто певною сукупністю (обсягом) інформації, уявлень і наукових понять про соціальні явища і процеси, а, перш за все, певною упорядкованою системою знань про суспільство як динамічно функціонуючий соціальний організм.

Внутрішня організація соціологічної науки. Співвідношення теорії та емпірії – в основі класифікації соціологічної системи знання за її рівнями (класифікація Роберта Мертона). Усього виділяють три рівні: 1) конкретно-соціологічні дослідження; 2) соціологічні теорії середнього рівня; 3) загальносоціологічна теорія. За рівнем досліджень виділяють: мікросоціологія та мікросоціологія.

Також слід подумати над функціями соціології, під чим розуміються основні обов'язки перед суспільством, важливі напрямки і сфери, яких стосується ця наука. Розмаїття функцій соціології – ознака її розвитку у сьогоденні, серед основних функцій виділяють: теоретичну, описову, інформаційну, прогностичну, ідеологічну та технологічну функції.

Визнання факту множинності теоретичних та методологічних орієнтацій формує дві протилежні точки зору: 1) догматизм, що розглядає множинність як перешкоду і намагається синтезувати та створити єдину правильну теорію; 2) теоретичний анархізм, що вважає всі теорії рівноцінними і не дозволяє оцінювати або за якимось принципом ієрархізувати теорії.

Американський соціолог Роберт Мертон зазначав, що «плюралізм – це перевага, а не недолік чи перешкода і соціологи повинні шукати всі джерела з метою вирішення конкретної соціологічної проблеми». Отже, "соціальну реальність" можна розглядати з різних точок зору, що не дозволяє говорити про єдину "соціологічну теорію" як всеосяжну і визнану групу доказів, обговорення основних дисциплінарних проблем якої більш-менше закінчилося в дусі загального консенсусу. Такий підхід сформувався у тому числі і через особливості освіти, що відображено у підручниках, що формує певні парадигми як більш-менш ізольовані утворення.

Множинність парадигм в соціології – це результат низки причин:

- Зміни в самій соціальній реальності.
- Переосмислення загальнонаукової картини світу, котрі відбуваються в історії людства.
- Приналежність теоретика до тієї чи іншої культури, суспільства (національної школи тощо).

Принципові відмінності між соціологічними парадигмами визначаються відповіддю на питання: «суспільства змінюються по незалежним від людей об'єктивним закономірностям, чи зміни творять соціальні суб'єкти, колективні або індивідуальні (суб'єктивізм), або має місце те й інше?». Якщо автор погоджується з першою тезою, то він тяжіє до соціологічного реалізму, а якщо з другою тезою, то це соціологічний номіналізм. Соціологи кінця XX початку XXI століття намагаються подолати таке розрізнення і розвивають «синтетичне теоретизування», яке покликане знати протиріччя між реалізмом та номіналізмом.

ТЕМА 2. СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

План

1. Соціальна дія: поняття, ознаки, структурні елементи, типи інтерпретації.
2. Типізація соціальних дій.
3. Соціальна взаємодія: поняття, форми.
4. Соціальні відносини як предмет соціології.

Контрольні питання

1. Що розумів під соціальною дією М. Вебер? Які, на його думку, особливості має соціальна дія?
2. Які типи інтерпретації соціальної дії запропонував М. Вебер?
3. Які структурні елементи будь-якої соціальної дії?
4. Які можна виділити основні типи взаємодій? В чому полягають їх особливості? Наведіть приклади.
5. Що таке соціальні цінності і яка їх роль у формуванні соціальних відносин?

Методичні поради

Вивчення даної теми передбачає знайомство з базовими соціологічними категоріями. Слід зауважити, що запропоновані поняття широко використовуються в соціології, однак єдиного підходу до їх тлумачення до сьогодні не існує. Наразі існують відмінності залежно від парадигми, теорій, метатеорій та ін. В рамках даного курсу пропонується познайомитися з такими поняттями як:

1. Дія – поняття, що характеризує елементарний акт людської активності. Рациональні та ірраціональні дії. Соціальна дія, зв'язок і взаємодія – це базисні елементи соціального життя. Часто навіть соціологію визначають як науку про соціальні взаємодії. Умовно можна виокремити такі підходи:

- 1) Інстинктивістський (В. Парето, В. Мак-Дугалл, З.Фрейд)
- 2) Рационалістський (Г.Тард, М.Вебер, П.Сорокін, Т.Парсонс, А.Турен, Ю.Хабермас).

2. Важливо відрізнити такі два поняття як: 1) поведінка – це зовнішньо виражена взаємодія з оточуючим середовищем, що конкретизується в суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних відносинах; 2) соціальна дія – це таке проявлення людської активності, що супроводжується певним суб'єктивним сенсом, має цілорациональну основу і є осмисленою самою по собі. Орієнтуючись на можливу реальну поведінку людей в житті, Макс Вебер виділяє такі типи дій: афективна дія – викликана насамперед емоційним, тобто обумовленим афектами або емоційним станом індивіда; традиційна дія – базується на тривалій звичці, наслідуванні зразка; ціннісно-раціональна дія – базується на вірі в безсумнівно-естетичну, релігійну або будь-яку іншу самодостатню цінність певної поведінки як такої, незалежно від того, до чого ця дія призведе; цілорациональна дія – якщо в її основу покладено очікування певної поведінки предметів зовнішнього світу й інших людей і використання цього очікування в якості «умов» або «засобів» для досягнення своєї рационально поставленої і продуманої цілі. Іноді соціальну дію прирівнюють до взаємодії, але частіше розрізняють як два різні поняття.

Вебер: взаємодія – це обмін між двома і більшими акторами, тоді як соціальна дія хоч і орієнтована на зовнішнє очікування, але може бути односторонньою.

3. Соціальний зв'язок – це будь-які соціокультурні зобов'язання індивідів або груп індивідів по відношенню один до одного (Е. Дюркгейм). Види соціального зв'язку: соціальний контакт – це поверховий швидко-плинний зв'язок, при якому відсутня система споріднених дій суб'єктів по відношенню один до одного; соціальна взаємодія (інтеракція) – це система взаємо обумовлених дій, при яких дія одного суб'єкта є причиною та наслідком відповідних дій інших.

4. Соціальні відносини у широкому сенсі, коли визначається все, що відноситься до суспільства на відміну від природних явищ (тобто термін рівнозначний слову «суспільний»). У вузькому сенсі СВ розглядаються як складова суспільних явищ, що стоять в одному ряді з іншими – економічними, політичними. Такий підхід корелює з поділом суспільства на сфери: економічну, політичну, культурну, соціальну.

Соціальні відносини – це усвідомлені сукупності значущих для людей взаємодій, що повторюються. Якщо індивіди співвідносять свої взаємодії за своїм сенсом один з одним і дотримуються зразків відповідної поведінки, тоді можна казати про встановлення між ними певних СВ. Взаємодії (контакти, одиничні дії) стають СВ завдяки цінностям та ціннісним орієнтаціям, на які індивіди та групи людей орієнтуються і бажали б досягнути.

ТЕМА 3. СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ. СОЦІАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ. СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ

План

1. Визначення соціальної групи та її види.
2. Поняття «соціальна організація».
3. Соціальні організації: основні риси і чинники функціонування.
4. Поняття «соціальний інститут». Інституціоналізація як соціальний феномен.
5. Види і функції соціальних інститутів. Базові соціальні інститути та методологія їх вивчення.

Контрольні питання

1. Чому для соціології важливо вивчати соціальні спільноти і групи?
2. Які основні ознаки соціальної групи? За якими критеріями визначається приналежність індивіда до конкретної соціальної групи?
3. Дайте визначення поняття «соціологія організацій». Висвітліть виникнення та сутність соціальних організацій.
4. Опишіть механізм побудови соціальних організацій та основні чинники їх функціонування.
5. Чому поняття «соціальний інститут» посідає одне з центральних місць у соціології?
6. Охарактеризуйте основні ознаки соціального інституту. Які умови виникнення і становлення соціальних інститутів?
7. Охарактеризуйте умови успішного функціонування соціальних інститутів. У чому полягають основні функції та дисфункції сучасних соціальних інститутів в Україні?

Теми доповідей

1. Особливості та переваги макросоціологічного підходу до аналізу суспільства.
Особливості

Методичні поради

Становлення соціальної групи – складний процес її соціального дозрівання, пов'язаний з усвідомленням свого положення, спільності інтересів, цінностей, формуванням групової свідомості і норм поведінки. Саме це перетворює групу людей на суб'єкт соціальної дії. Важливі ознаки групи – самоідентифікація, спільне відстоювання інтересів. Як і соціальні взаємодії, соціальні групи (спільності) можуть класифікуватися по різних підставах.

Наголосіть, що у суспільстві функціонують також численні соціальні організації, під якими розуміють спеціально утворені об'єднання людей, спрямовані на досягнення конкретних цілей у певній галузі суспільного життя. Виявіть в яких аспектах вони мають спільні ознаки з соціальними інститутами.

Виокреміть саме ті риси, які є притаманні лише соціальним організаціям. При цьому треба проаналізувати сутнісні характеристики соціальних організацій за такими компонентами: 1) часом створення; 2) на підставі чого (певного рішення) утворено організацію; 3) цілями та завданнями організації; 4) структурою та рівнем її формалізації; 5) особливостями розподілу праці; 6) координацією дій; 7) змістом управління. Відповідно до цього розв'яжіть питання про типологізацію соціальних організацій. Відзначте, що основним критерієм при цьому є масштаби та особливості формалізованості соціальної структури цих утворень. Зауважте, що найбільш поширеними типами соціальних організацій визначають бюрократичні; тоталітарні та добровільні. Їх аналіз передбачає встановлення Вами мети діяльності, визначальних рис (статусів і ролей, ступеня підготовки членів та їхньої відповідальності, норм і правил, що регулюють життєдіяльність організації, ієрархії влади), позитивних та негативних сторін у діяльності.

Суспільство прагне виробити певні норми поведінки своїх членів, регулювати відносини між соціальними групами, організаціями, спільнотами, індивідами, забезпечити передачу соціального досвіду наступним поколінням. Тому потрібно розкрити сутність соціальних інститутів, покликаних реалізовувати вище перелічені завдання. Передусім простежте еволюцію поглядів на природу соціальних інститутів. Далі доцільно виокремити визначальні риси соціального інституту. Покажіть, як проблема нормального функціонування соціальних інститутів нерозривно пов'язана з процесом їхнього виникнення, набуття ними нових соціальних якостей і причин зникнення, який прийнято називати інституалізацією. Вкажіть на умови та чинники, що сприяють цьому процесу. Охарактеризуйте особливості інституалізації в аграрному, індустріальному, постіндустріальному суспільствах. Простежте специфіку протікання інституалізації в сучасному українському суспільстві, зокрема, таких інститутів як право; мораль; економіка; збройні сили; політичні інститути.

Соціальні інститути створюються з метою забезпечення життєдіяльності суспільства та його окремих сфер. Яким чином на їхній розвиток впливають конкретно-історичні умови, внутрішні та зовнішні фактори. Сконцентруйтеся на розкритті цих факторів, а також розкрийте структуру соціальних інститутів. Поясніть, як відбувається зміна структури соціальних інститутів у процесі системної трансформації суспільства. З'ясуйте, чому нерідко трапляються випадки, коли соціальний інститут стає за своїм змістом асоціальним і відіграє дисфункційну роль. Проілюструйте фактами з

історичного минулого України та інших країн світу різні сторони діяльності таких соціальних інститутів як держава; економіка; церква; релігія (позитивні та негативні аспекти).

Продемонструйте наскільки спільними для соціальних інститутів є такі функції: регулятивна; відтворення; безперервності суспільних відносин; інтегративна; комунікативна. Їх визначальні риси виявіть та обґрунтуйте. Поясніть відмінність між прихованими та явними функціями соціальних інститутів і наслідки значної розбіжності між ними. Зрозумійте, що не менш важливим аспектом даного питання є проблема класифікації соціальних інститутів (видів та критеріїв їхньої типологізації). Знання про цей аспект можна поглибити, підготувавши доповіді та реферати, у котрих відобразить погляди в соціології на цю проблему, значення певних груп соціальних інститутів в житті суспільства та його соціальних підсистем.

ТЕМА 4. ОСОБИСТІСТЬ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

План

1. Особистість: сутність і соціологічні концепції.
2. Соціологічна структура особистості.
3. Проблеми взаємодії особистості і суспільства.
4. Поняття соціалізації особистості.
5. Фактори соціалізації особистості.

Контрольні питання

1. Відмінності поняття « особистість» у соціології від представлення у рамках окремих наук. Співвідношення понять «людина», «особистість», «індивід», «індивідуальність».
2. Центральні теорії розвитку особистості.
3. Соціальні статуси і ролі.
4. Поняття соціалізації особистості.
5. Під впливом яких факторів відбувається соціалізація особистості?
6. Які етапи соціалізації ви можете виділити на своєму життєвому шляху? З'ясуйте, які соціальні властивості формування на кожному з цих етапів, проаналізуйте роль соціальних інститутів у формуванні цих властивостей.

Методичні поради

Людина є учасником найрізноманітніших соціальних груп, організацій, спільнот, інститутів. Покажіть як вона реалізовує себе як у суспільстві і чому однією з її головних характеристик є особистість. Водночас відзначте, що в людині нерозривно пов'язані біологічні та соціальні аспекти, котрі слід розкрити через аналіз таких якісних сторін як: «індивід»; «особа»; «індивідуальність»; «особистість». Продемонструйте своє розуміння перелічених понять. Особливу увагу відведіть аналізу визначальних положень концепцій та теорій особистості, що з'явилися в ХХ ст.: неофрейдизму; символічного іонізму; інтеракціонізму; феноменології; структурного функціоналізму

(рольова концепція особистості); теорії соціальної установки; теорії соціальних диспозицій; теорії референтної групи.

Далі зупиніться на висвітленні однією з важливих проблем, що вивчають зарубіжні та вітчизняні соціологи, якою є соціологічна структура особистості. Виділіть основні риси, притаманні особистості. Зауважте, що особливе місце в структурі особистості займає соціальна поведінка. Пам'ятайте, що провідну роль у її формуванні виконують потреби та інтереси, цінності та мотиви, соціальні норми і переконання, котрі на думку соціологів, становлять внутрішню структуру особистості. Тому розкрийте сутнісні сторони кожного з цих елементів, простежте головні механізми та умови їх становлення, зокрема, в українському соціумі. Подібний аналіз дозволить Вам краще розуміти питання про формування соціальної якості людини та компоненти, що включаються до неї. Тепер перейдіть до становлення змісту поняття «соціальний тип особистості», що сприятиме виявленню відмінності у трактуванні соціологією статусу та ролі особистості в суспільстві. Водночас покажіть, як соціологи інтерпретують такі типи особистості: ідеальний; нормативний; реально існуючий.

Зупиніться на системному аналізі процесу соціалізації, який передбачає концентрацію уваги на таких моментах: чинники соціалізації; види соціалізації; етапи соціалізації; агенти соціалізації; кризові періоди соціалізації; ресоціалізація і десоціалізація та обставини їхнього протікання.

Підкресліть, що соціалізація як процес має двосторонній характер, який полягає у взаємовпливі особистості та суспільства. З'ясуйте зміст засад соціалізації: імітація; ідентифікація; почуття сорому та провини, та неоднорідність їхнього розуміння різними вченими. Спробуйте прослідкувати роль особистості як суб'єкта та об'єкта соціальної взаємодії.

Завершіть розгляд питання порівняльною характеристикою процесів соціалізації в розвинутих суспільних системах і суспільствах перехідного типу. Спробуйте обґрунтувати причини відмінностей між ними.

ТЕМА 5. СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ДЕВІАЦІЯ

План

1. Сутність соціальної девіації.
2. Теорії девіантної поведінки. Причини і види девіантної поведінки
3. Соціальний контроль.

Контрольні питання

1. Яка поведінка називається девіантною?
2. У чому проявляється позитивна та негативна спрямованість девіацій?
3. Як можна відрізнити девіантну поведінку від нормативної?
4. Які існують теоретичні підходи до пояснення соціальних девіацій?
5. Що таке соціальний контроль?
6. Які види соціального контролю ви знаєте?
7. Які існують теоретичні підходи до побудови та організації соціального контролю?

8. Яка специфіка соціальних девіацій в сучасному українському суспільстві?

Сформулюйте їх причини.

Теми доповідей

1. Корупція: історія та сучасність.
2. Феномен тероризму в сучасному суспільстві.

Методичні поради

Слово девіація походить від лат. *deviatio* – відхиляюся. Воно означає відхилення від норми. Відтак для розуміння цього явища слід усвідомити те, що є соціальною нормою. Соціальна норма (від лат. *norma* – зразок) – це вимоги, побажання і очікування відповідної поведінки, яка схвалюється суспільством. Функціонування соціальних норм визначається об'єктивною необхідністю в упорядкуванні суспільних відносин. За допомогою норм суспільство, окремі спільноти, групи регулюють, контролюють, оцінюють та спрямовують поведінку громадян. Соціальні норми формуються на підставі соціальних цінностей. Вони виражаються в уявленні людей про належну, припустиму, можливу, бажану, прийнятну і, навпаки, про небажану, неприйнятну, неприпустиму поведінку.

Соціальні норми забезпечують стабільність суспільства, його нормальне відтворення, захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Вони інтегрують, впорядковують, підтримують суспільство у життєздатному стані, регулюють увесь спектр суспільних відносин. Соціальні норми охоплюють практично всю сукупність соціально значущих актів поведінки. Норми права при цьому закріплюють лише найбільш суттєві з соціальних норм. Відтак соціальною девіацією є вчинки, діяльність людей, соціальних груп, які не відповідають встановленим у даному суспільстві нормам та визнаним стандартам поведінки. *Девіантна поведінка* – це практичний прояв соціальної девіації, це поведінка, що не відповідає суспільним цінностям і нормам, як моральним, так і правовим.

Визначаючи категорію девіації, слід враховувати, що це явище може мати як індивідуальний, так і суспільний характер. У першому випадку це вчинки, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам. У другому, девіація – це соціальне явище, виражене у масових формах людської діяльності, яке не відповідає офіційно встановленим нормам. Якщо значна частина індивідів не бажає дотримуватись загальних норм, виникає аномія – стан суспільства, в якому значна частина його членів, знаючи про існування зобов'язальних норм, ставиться до них негативно або байдуже. Така ситуація виникає внаслідок різких змін в соціальній структурі, наприклад, під час або внаслідок економічних та суспільно-політичних катаклізмів та криз. Боротьба з соціальними девіаціями та їх профілактика – природна функція суспільства яка здійснюється засобами соціального контролю. Соціальний контроль – це практика соціальних груп з визначення і заохочення поведінки, що відповідає соціальним нормам, та застосування санкцій до поведінки, що порушує прийняті норми.

Подальшим кроком у вивченні теми буде ознайомлення з визначальними рисами основних елементів соціального контролю: цінності; соціальні норми; звички; звичаї; технічні правила. Особливу увагу зверніть на сутність, структуру, види соціальних норм. Розгляд питання пов'яжить з проблемою девіантної та деліквентної соціальної поведінки, які прийнято вважати різновидами відхилень від усталеної в даному суспільстві поведінки. Пам'ятайте, що девіантна поведінку не можна однозначно вважати лише асоціальною, оскільки нерідко є сигналом про негаразди в житті

суспільства, котрі треба долати. При цьому варто врахувати, що окремі різновиди девіантної поведінки можуть ставати панівними та позитивними формами соціальної поведінки.

ТЕМА 6. СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ, СТРАТИФІКАЦІЯ ТА МОБІЛЬНІСТЬ

План

1. Рівність та нерівність як проблема теоретичної соціології.
2. Базові поняття теорії стратифікації. Сутність і функції соціальної стратифікації.
3. Соціальна мобільність в соціологічному знанні.

Контрольні питання

1. Як співвідносяться між собою біологічна і соціальна нерівність?
2. Які причини існування й усталеного відтворення соціальної нерівності?
3. Чи пов'язана горизонтальна мобільність зі зміною статусу?
4. Чи може соціальна мобільність виступати показником «відкритості» або «закритості» того чи іншого суспільства?
5. Які соціальні проблеми може викликати екстремальна маргіналізація?

Методичні поради

В даній темі ми розглянемо тісний зв'язок трьох фундаментальних понять соціології – соціальної нерівності, соціальної стратифікації та мобільності.

Тема соціальної нерівності в науці активно розробляється з часів епохи Просвітництва. Дж. Локк, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо поставили питання про те, що в кожному суспільстві існують відмінності між людьми, як з об'єктивних (економічних, професійних, освітніх), так і з суб'єктивних (ціннісні орієнтації, стиль життя) характеристик. Ці відмінності, будучи привнесеними в ті чи інші соціальні відносини, породжують соціальну нерівність.

Соціальна нерівність – це поняття, що характеризує неоднаковий доступ (або неоднакові шанси доступу) до суспільно цінних благ, що витікає із приналежності до різних груп або із заняття різних суспільних позицій, а не з якихось тілесних або психічних особливостей. Основними джерелами можуть виступати: матеріальні блага (багатство); влада – такі відносини між людьми, при яких існує ймовірність, що одна із сторін здійснить свою волю навіть всупереч опору іншої сторони; престиж – суспільна повага, визнання, яке виражено по відношенню до однієї людини або групи. Найвищим виразом престижу є слава.

Слід звернути увагу на погляди П.Штомпки, який виділив три типи ідеології, що по-різному пояснюють нерівності: елітарні; меритократичні.

Другим поняттям цієї теми є стратифікація, що є запозиченим у геологів. Воно латинського походження (спочатку *stratum* означало «покривало, постіль»). Очевидно, що люди різняться в багатьох відносинах, і далеко не всі ці відмінності приводять до утворення соціальних шарів (страти). Прошарки складаються на основі таких відмінностей, в яких проявляється нерівність між членами суспільства. Що це за відмінності? У найзагальнішому вигляді нерівність означає, що люди живуть в умовах, за яких вони мають нерівний доступ до обмежених ресурсів матеріального і духовного споживання. У тих випадках, коли ці відмінності між людьми з доступу до обмежених благ набувають характеру ієрархічного ранжирування, можна говорити про наявність в суспільстві соціальної стратифікації, тобто системи соціальних шарів (страти). Прошарки можуть бути виокремлені: 1) штучно, шляхом побудови соціологічних ґрунтових параметрів; 2) реально – відображати соціальну дистанцію або систематичну ексклюзію (виключення, наприклад кастові системи Індії).

Стратифікацію можна розглядати н макро-, мезо- та мікрорівнях (Шкаратан, Радаєв). Також поділити функціоналістський та структуралістський підходи до стратифікації.

Тобто, під поняттям соціальна стратифікація можна розуміти внутрішній ієрархічний розподіл суспільства на соціальні групи, представники яких володіють різними життєвими шансами і різним стилем життя.

Третє питання присвячене питанню мобільності. Класичною роботою в галузі соціальної мобільності є робота Питирима Сорокіна «Social Mobility, Its Forms and Fluctuation» (1927). П. Сорокін стверджував, що соціальна мобільність – це «... будь-який перехід індивіда чи соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковано людською діяльністю, з однієї соціальної позиції в іншу». Існує два основних типи соціальної мобільності: горизонтальна і вертикальна. Слід вивчити, що соціальна мобільність може бути класифікована на основі інших ознак: добровільна, вимушена; зовнішня, внутрішня; кваліфікаційна; міжпоколінна, всередині покоління; організована, неорганізована; територіальна; галузева; між альтернативними галузями. Показники мобільності: швидкість мобільності, об'єм мобільності; для територіальної мобільності: обсяг і структура міграції, імміграції, еміграції.

ТЕМА 7. СУСПІЛЬСТВО, ЙОГО ОЗНАКИ ТА ТИПОЛОГІЯ

План

1. Суспільство: поняття, сутнісні ознаки.
2. Критерії типологізації суспільства.
3. Порівняльна характеристика різних типів суспільства.
4. Обриси сучасного суспільства з точки зору його ключових характеристик: макдональдизоване суспільство, суспільство ризику, мережеве суспільство та ін.

Контрольні питання

1. Що таке суспільство? Чому людина не може існувати за межами суспільства?
2. Які основні значення надаються терміну «суспільство»?
3. Як співвідносяться макросоціологічний і мікросоціологічний підходи до пізнання суспільства?
4. Які соціологічні критерії суспільства виділив Е. Шилз?
5. Як співвідноситься колективне й індивідуальне у функціонуванні і розвитку суспільства?

Методичні поради

Поняття «суспільство» є ключовим у соціології, однак фактично дане поняття в кожній теорії реінтерпретується та визначає нові межі. Поняття «суспільство» в науковому знанні активно використовується лише з 18 століття. До того часу в науці оперували поняттям «державна» в його конкретному прочитанні: «царство», «князівство», «імперія», «ханство», «поліс» і т. ін.

Різними аспектами, функціями суспільства, особливостями його розвитку займалися і займаються практично всі соціологи, але найбільш вагомий внесок у його соціологічне розуміння і

теоретичне пояснення внесли К. Маркс, Р. Зіммель, М. Вебер, П. Сорокин, Т. Парсонс, Е. Гіденс, Н. Луман, Д. Белл, Дж. Александер, М. Кастельс.

Однак на початку вивчення теми слід засвоїти тези Едварда Шилза, який виділив наступні критерії спільноти, які необхідні для того, щоб вважати її суспільством: спільнота не входить ні в які об'єднання, які роблять її частиною більшої системи; шлюби укладаються між членами спільноти; поповнюється переважно за рахунок дітей тих людей, які вже є визнаними представниками спільноти; має територію, яку вважає своєю власною; має загальну систему управління; має власну назву та власну історію; існування спільноти є довшим середнього терміну життя окремого індивіда; у спільноті існує специфічна культура – загальна система цінностей, яка забезпечує згоду між її членами.

Таким чином, можна сказати, що суспільство – особливий тип організації соціального життя, що включає все різноманіття стійких соціальних взаємодій і має здатність до саморегуляції і самовідтворювання, спонукаючи людей, тих, що мешкають у певному просторі, відтворювати в своїх діях єдину тканину різноманіття соціальних взаємодій. Ознаки суспільства – це стійкі межі, характеристики, які дозволяють відрізнити суспільство як цілісне соціальне утворення від всіх інших (від соціальної реальності, соціальних відносин, інститутів, спільнот, культури), а саме: територія; універсальність; автономність і саморегулятивність; інтегративність; цілісність; цілепокладання; функціональність; структурність; системність.

При вивченні другого питання слід мати на увазі, що різниця між суспільствами проявляється як явно (мова спілкування, культура, географічне положення, політичний устрій, рівень благополуччя та ін.), так і неявно (рівень стабільності, ступінь соціальної інтеграції, можливості для самореалізації особистості). Наприклад, в рамках марксистського підходу оснвоа типологізації полягає у використанні двох критеріїв – спосіб виробництва і форма власності – у розвитку суспільства виділялось 5 суспільно-економічних формацій. Перехід від однієї до іншої формації здійснюється в результаті соціальної революції, яка виступає як розв'язання конфлікту між зростанням виробничих сил і застарілою системою виробничих відносин.

З іншого боку, в соціології більш поширеним є еволюційний підхід, що представлений низкою авторів та версій. Традиційним в соціології є поділ суспільства на традиційне й індустріальне (сучасне). У розробку цих понять значний внесок зробили німецький соціолог Ф. Тьонніс, французький соціолог Р.Арон, американський соціолог і економіст У. Ростоу. Теорія індустріального суспільства набула найбільшого поширення в 60-ті роки ХХ ст., а в 70-ті роки вона доповнюється концепцією постіндустріального суспільства, яку розробляли в американській (Д. Белл, О. Тоффлер) і західноєвропейській (А. Турен, Ж. Фурастьє) соціології. Термін «індустріальне суспільство» вперше запропонував Сен-Сімон, який цим підкреслив іншу основу нового суспільства, порівняно з традиційним. На сьогодні найбільш уживаним залишається класифікація Д.Бела, який запропонував виділити доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне суспільство.

Також суспільства можна класифікувати: 1) за критерієм соціального контролю та свободи індивіда. Карл Поппер використовує поняття відкритого та закритого суспільств, основною відмінністю між якими є – співвідношення соціального контролю і свободи індивіда. Карл Поппер: «Магическое, племенное или коллективистское общество, мы будем называть закрытым обществом, а общество, в котором индивидуумы вынуждены принимать личные решения, – открытым обществом»; 2) за політичним критерієм: тоталітарні суспільства; авторитарні суспільства; демократичні суспільства.

Важливо усвідомити, що обриси сучасного суспільства можна виділити з точки зору його ключових характеристик. Так, варто познайомитися з концепціями: Горана Терборна, який запропонував концепцію мультикультурних суспільств; Джорджа Рітцера з концепцією «макдональдизації суспільства»; Жана Бодрієра з поглядом на сучасне суспільство як суспільство симулякрів; Ульріха Бека з концепцією суспільства ризика; Мануеля Кастульса з теорією інформаційного капіталізму.

Е. Гідденс зазначив, що сучасні суспільства з моменту їх виникнення були «інформаційними суспільствами». Наразі інформаційне суспільство розглядається як «суспільство знань». Природа знання така, що воно стає фактором культурного й соціального життя лише тоді, коли воно пізнається, розуміється і затребуване в тому чи іншому людському досвіді, людській практиці. Як продукт взаємодії попереднього розвитку науки й культури і сучасних досліджень, знання пов'язують історію, покоління. Характеристика знань за їх змістом у сучасному суспільстві концентрується навколо уявлень про них як про такі, що: відносні; історичні (локалізовані в соціальному часі); контекстуальні (мають значення і цінність лише в конкретних ситуаціях).

ТЕМА 8. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

План

1. Глобальна спільнота як об'єкт соціологічного вивчення. Глобалізація як характерне явище нашої сучасності. Багатомірність поняття «глобалізація» в соціології.
2. Теорії глобалізації: їх сутність, еволюція, класифікація.
3. Образи глобального порядку або чотири картини глобалізації (за П. Штомпкою).

Контрольні питання

1. Як, за У. Беком, співвідносяться поняття «глобалізм», «глобальність» і «глобалізація»?
2. За якими параметрами У. Бек пропонує оцінювати масштаби і межі глобалізації?
3. До яких соціальних наслідків приводить гібридизація культури під впливом глобалізації?
4. Які зміни відбуваються під впливом глобалізації культури у суспільній свідомості?
5. Що таке «глобальна солідарність» і за яких умов вона можлива?

Теми доповідей

1. Головні етапи та тенденції трансформації українського суспільства.
2. Вплив сучасних технологій на розвиток суспільства.

Методичні поради

Глобалізація як ключове поняття увійшло до соціологічного словника з 80-х років ХХ століття. В даний час в соціології існує безліч концепцій глобалізації. Кожна з них будує свою модель, використовуючи бажану методологію, виводить своє визначення поняття глобалізації, обґрунтовує тимчасові можливості та межі глобалізації. Кожна теорія виявляє і стверджує свої статичні / динамічні, вертикальні / горизонтальні параметри виміру процесу і явища глобалізації і виробляє на

їх основі свою систему функцій і координат. Можна виділити такі основні трактування глобалізації: 1) глобалізація як вид модернізації (Р. Робертсон, М. Фезерстоун, Дж. Рітцер, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон); 2) глобалізація як продовження модернізації (Е. Гідденс, У. Бек, Ю. Габермас); 3) глобалізація як якісно новий етап розвитку соціальної системи, який настає після модернізації (Я. Пітерс, Д. В. Іванов).

Окремо варто зупинитися на «світ-системній» моделі І. Уоллестайна. Згідно вихідної концепції цього вченого, існування окремих, суверенних спільнот є фікцією, адже спільноти чи національні держави – це частина системи держав або національних територій. Суспільства завжди взаємопов'язані: окремі суспільства є частинами більших соціальних одиниць, які І. Уоллестайн назвав «світовими системами». З його точки зору сьогодні сформувалися три групи: центр та периферія, між якими існує напівпериферія. Послідовні прихильники парадигми світової системи заперечують використання терміну «глобалізація», розглядаючи його як усього лише данина кон'юнктури. Лідер критиків дискурсу глобалізації І. Уоллестайн вважає, що «цей дискурс є насправді гігантською лжеінтерпретацією (misreading) сучасної реальності – обманом, нав'язаним нам владними групами і, навіть гірше, обманом, який ми самі собі нав'язали, найчастіше від відчаю».

Менш послідовні прихильники парадигми світової системи, орієнтовані на панівний у сучасній соціології дискурс, адаптували поняття глобалізації і створили перші теоретичні моделі глобалізації. Прикладами тут може служити робота Е. Гідденса «Наслідки сучасності» (1990) та робота Л. Склера «Соціологія глобальної системи» (1991). Глобалізація Е. Гідденсом визначається як «інтенсифікація поширення на весь світ (worldwide) соціальних відносин, які пов'язують віддалені місця (localities) таким чином, що локальні події формуються подіями, що відбуваються за багато миль від них, і навпаки». Е. Гідденс розглядає глобалізацію як пряме продовження модернізації, вважаючи, що сучасності (Modernity) внутрішньо притаманна глобалізація. Сучасна соціальна система формується в чотирьох інституційних вимірах, і, відповідно, глобалізація також розглядається в чотирьох вимірах. Ці виміри: А) суть світова капіталістична економіка, Б) система вільних національних держав, В) світовий військовий порядок, Г) міжнародний поділ праці.

Контрольна робота

Студенти готують Аналітичну довідку, яка повинна бути проблемно орієнтованою, тобто спрямованою на вирішення конкретної проблеми українського суспільства, але в контексті світових тенденцій. Вкрай важливо використовувати емпіричний матеріал як з вітчизняних, так і світових баз даних.

Шрифт – Times New Roman, 14; поля: верхнє та нижнє по 2,0 см, ліве – 2,5 см, праве – 1,5 см; відступ перший рядок – 1,25 см; міжстроковий інтервал – 1,5, «вирівнювання тексту «за шириною». За такими вимогами загальний об'єм основного тексту як правило в межах 8-10 сторінок (без Титульного аркушу та Списку використаних джерел).

Орієнтовний список тем контрольних робіт

1. Особливості соціальної структури українського суспільства.
2. Динаміка цінностей в українському суспільстві.
3. Особливості соціальної нерівності в сучасному українському суспільстві.
4. Міграції та міграційні потоки в сучасному світі.
5. Соціологічний портрет української бідності.
6. Маргінальні групи в соціальній структурі сучасного українського суспільства.
7. Соціальна мобільність населення в умовах трансформації українського суспільства.

8. Девіантна поведінки в сучасній Україні: соціологічний аналіз.
9. Сучасні субкультури в Україні: види та особливості функціонування.
10. Релігійна ситуація в Україні: соціологічний портрет.
11. Криза довіри до соціальних інститутів та організацій в українському суспільстві.
12. Українське суспільство у добу глобалізації: соціологічний аналіз.
13. Вільний час та дозвілля сучасного українця: соціологічний аналіз.
14. Травма соціальних змін (на прикладі сучасного українського суспільства).
15. Соціальні конфлікти в сучасній Україні в соціологічному вимірі.
16. Гендерні проблеми в сучасному українському суспільстві.
17. Політична еліта: особливості формування та функціонування в Україні.
18. Соціалізація особистості: особливості та проблеми в сучасній Україні.
19. Тимчасово переміщені особи в Україні: у пошуках шляхів до реінтеграції.
20. Тероризм в сучасному світі: соціологічний аналіз.

Питання до іспиту

1. Соціологія в системі соціального знання. Функції соціології.
2. Соціальна дія: поняття, визначення, ознаки, структурні елементи.
3. Типізація соціальних дій.
4. Соціальна взаємодія: поняття, форми.
5. Соціальні відносини: поняття, типи.
6. Соціальний інститут: поняття, основні підходи щодо визначення соціального інституту.
7. Розвиток соціальних інститутів. Процес інституціоналізації.
8. Характеристика базових соціальних інститутів.
9. Поняття «соціальна організація». Основні підходи до виділення типів організацій.
10. Поняття «соціальна група». Класифікація соціальних груп.
11. Суспільство: поняття, сутнісні ознаки.
12. Критерії типологізації суспільства.
13. Порівняльна характеристика різних типів суспільства.
14. Соціалізація: поняття, основні теорії, різновиди, функції, агенти, етапи.
15. Соціальний контроль: поняття, значення, форми.
16. Поняття і природа соціальних девіацій. Основні теорії та концепції девіації.
17. Види соціальних девіацій.
18. Поняття соціальної структури та її основні елементи (клас, соціальна група).
19. Базові поняття теорії стратифікації.
20. Сутність і функції соціальної стратифікації. Системні характеристики стратифікації.
21. Соціальна стратифікація постіндустріального суспільства.
22. Соціальна мобільність: поняття, види, канали.
23. Соціальна мобільність і маргінальність.
24. Глобальна спільнота як об'єкт соціологічного вивчення.
25. Багатомірність поняття «глобалізація» в соціології.

Критерії оцінювання екзаменаційної роботи:

Загальна кількість балів за екзаменаційну роботу – 40 балів. В екзаменаційному білеті тестові завдання: 20 тестів оцінюються до **20 балів** (правильна відповідь 1 бал) та двох відкритих питань. *Контроль оволодіння базовим категоріально-понятійним апаратом та вміння його використовувати на практиці.* Кожному студенту пропонується дати соціологічну

інтерпретацію базового поняття та довести доцільність його використання на практиці. Максимально студент може отримати **10 балів**. *Творчі завдання*, метою яких є контроль набутих знань, навичок та умінь розкриваючи актуальні теоретичні та практичні питання. Максимально студент може отримати **10 балів**.

Критерії оцінювання другого та третього завдання екзаменаційної роботи

Відповідь повна, змістовна, з однією незначною помилкою	8-10 балів
Відповідь повна, але з двома-трьома незначними помилками	5-7 балів
Відповідь не досить повна та з суттєвими помилками	3-4балів
Відповідь не досить повна, містить суттєві змістовні помилки	1-2 бали
Відповідь відсутня та (або) не відповідає суті запитання	0 балів

Зразок

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
 Факультет соціологічний
 Спеціальність: 061 Журналістика
 Спеціалізація: Медіакомунікації та зв'язки з громадськістю
 Семестр 4
 Форма навчання: денна/заочне
 Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень): перший (бакалаврський)
 Навчальна дисципліна: «Соціологія»

ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 1*.

1. Тести.

2. Запропонуйте визначення двом поняттям: «суспільство» – «об'єкт соціології» .

Розкрийте їх соціологічний зміст. Як співвідносяться ці поняття. Наведіть приклади.

3. Напишіть, до яких соціальних наслідків приводить маргіналізація, яка характеризується переходом до нижчих прошарків, якщо вона має тривалий і масовий характер. Як це проявлялося за часів незалежності. Наведіть приклади.

* Перше питання оцінюється до 20 балів.

Друге питання оцінюється до 10 балів.

Третє питання оцінюється до 10 балів.

Приклад тестових завдань для підсумкового контролю знань

1. Соціологія – наука, яка вивчає :

- A. Взаємодію соціальних груп, функціонування соціальних інститутів, соціальну структуру суспільства
- B. Відносини панування і підлягання, державний устрій та інститути влади, режими правління
- C. Систему ринкових відносин
- D. Систему сімейних відносин

2. Як називається функція соціології, що відповідає за розробку моделі майбутнього стану, тенденцій розвитку соціальних явищ і процесів, соціальної реальності у перспективі?

- A. Теоретична функція
- B. Прогностична функція
- C. Функція передбачення
- D. Ідеологічна функція

3. Термін «соціологія» запропонував і вперше використав у своїх творах:

- A. О.Конт
- B. Е.Дюркгейм
- C. К.Маркс
- D. Г.Спенсер**